

Arxeoloji irs milli-mənəvi dəyərlər sistemində

Nuruzadə Şəhla

Bakı Slavyan Universiteti, Azərbaycan.

Açar sözlər: milli mənəvi dəyərləri, arxeoloji irs, arxeoloji abidələr, mədəni irs, etnoqrafik tədqiqatlar.

Milli-mənəvi dəyərlər insanların öz xalqı üçün daha vacib və xarakterik hesab etdiyi və tarixən yaratdığı maddi və mənəvi mədəniyyətində öz əksini tapır. Müasir dövrdə milli-mənəvi dəyərlərin, mədəni irsin qorunması müxtəlif səviyyələrdə müzakirə olunan aktual problemlərdən biridir. Bəs, arxeoloji irs xalqın milli-mənəvi dəyərləri sistemində hansı yeri tutur? Onların qorunub saxlanmasının müasir dövrdə insanlar, xüsusilə də dövlət üçün əhəmiyyəti nədən ibarətdir?

İnsanların yaratdığı hər hansı bir abidə və ya əşya müəyyən dövrdən sonra onun milli-mənəvi dəyərlər sistemində daxil edilir. Burada insanların öz tarixinə, mədəniyyətinə münasibəti mühüm rol oynayır. İnsanların öz mədəniyyətlərinə mənəvi dəyər nöqtəyi-nəzərindən yanaşmaları zamanla əlaqəlidir. Zaman keçdikcə, insanların yaratdıqları hər bir şey onun üçün dəyərli olur, onun tarixi haqqında informasiyanın daşıyıcısına çevrilir. Bu baxımdan da, həmin abidələr, əşyalar onun milli-mənəvi dəyərləri sistemində daxil edilir. Milli-mənəvi dəyərlər, eləcə də maddi mədəniyyətdə təcəssüm olur. Bu tezisdən irəli gələrək demək olar ki, arxeoloji qazıntılar zamanı əldə olunmuş maddi mədəniyyət nümunələri insanların milli-mənəvi dəyərləri sistemində daxildir.

Arxeoloji irsin milli-mənəvi dəyərlər sistemində yerini tədqiq edərkən ilk növbədə “mədəni irs”, “arxeoloji irs”, “arxeoloji abidə” anlayışlarını müəyyən etmək lazımdır.

Ümumdünya mədəni və təbii irsin mühafizəsi haqqında Konvensiyada (16 noyabr 1972-ci il) “mədəni irs” anlayışına “abidələr: memarlıq, monumental həykəltəraşlıq və boyakarlıq əsərləri, arxeoloji xarakterli ünsürlər və ya strukturlar, kitabələr, mağara məskənləri və tarix, incəsənət, yaxud elm baxımından görkəmli universal dəyərə malik ünsür qrupları; ansambllar: memarlığı, peyzajla vəhdəti və ya əlaqəsi tarix, incəsənət, yaxud elmi baxımdan görkəmli universal dəyərə malik əlahiddə və ya birləşdirilmiş tikili qrupları; görkəmli yerlər: insan əlinin əməyi, yaxud insan və təbiətin birgə əsəri, eləcə də, diqqətəlayiq arxeoloji yerlər daxil olmaqla, tarix, estetika, etnologiya və ya antropologiya baxımından görkəmli universal dəyərə malik zonalar” aid edilir [1, 5].

Qeyd olunan konvensiyaya əsasən “mədəni irs” anlayışına “arxeoloji xarakterli ünsürlər” də daxil edilmişdir. Eyni zamanda “arxeoloji abidə”, “arxeoloji irs” anlayışlarına abidələr, ansambllar, görkəmli yerlər aiddir.

“Arxeoloji irsin qorunması haqqında” Avropa Konvensiyasında (1992) “arxeoloji irs” anlayışı aşağıdakı kimi verilir: “I) qorunması və öyrənilməsi bəşəriyyətin tarixini və onun təbii mühitlə əlaqəsini izləməyə kömək edən; II) əsas informasiya mənbələri qazıntılar və ya kəşflər, bəşəriyyətlə və ona aid mühitlə bağlı digər tədqiqat metodları olan; və III) tərəflərin yurisdiksiyası həddlərində istənilən hər hansı rayonda yerləşən bəşəriyyətin keçmiş dövrlərə aid olan bütün qalıqları və obyektləri və hər hansı digər izləri arxeoloji irs elementləri sayılır; IV) Arxeoloji irsə istər quruda, istərsə də su altında tikililər, qurğular, bina ansamblları, istifadə olunmuş yerlər, daşınar obyektlər, digər növ abidələr, eləcə də onları əhatə edən məkan daxildir” [1, 168].

Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda (10 aprel 1998-ci il) arxeoloji abidələrə aşağıdakı tərif verilir: “Arxeoloji abidələr insanın fəaliyyəti ilə əlaqədar yer altında olan maddi mədəniyyət nümunələri, o cümlədən ibtidai insan düşərgələri və yaşayış məskənləri, qədim qəbiristanlıqlar, müdafiə sistemləri və istehkamlar, ziyarətgahlar, hər cür qədim əşyalar, dini və xatirə abidələri, qaya və daşüstü təsvirlər və yazılar, qədim mədən istismar izləri, əmək alətləri, istehsalat küreləri, qədim yollar, körpü qalıqları, arxlar, ovdan və kəhrizlər, su kəmərləri, kürəbəndlər və s.”dir. Həmin qanuna əsasən, arxeoloji abidələr əksər hallarda daşınmaz abidələr olmaqla olduğu və inşa edildiyi yerlərdə qorunur [2, 120].

Beləliklə, arxeoloji abidələr insanın keçmişdəki fəaliyyətinin obyektlərini təcəssüm etdirir və etnosun tarixi inkişaf mərhələlərinin göstəricisidir. Bütün arxeoloji abidələr (yaşayış məskənləri, qəbirlər, dini abidələr, maddi mədəniyyət və təsərrüfat nümunələri, suvarma sistemləri və s.) keçmişdə insanların bu və ya digər dərəcədə fəaliyyəti ilə bağlı olmuşdur. Zaman keçdikcə, müxtəlif səbəblərdən onlar arxeoloji abidələrə çevrilmişlər. İnsanın yer üzündə ilk izləri dərin keçmişə gedib çıxır. İnsan birliyinin keçmiş təsərrüfat fəaliyyətinin və həyatının izləri qədim yaşayış məskənlərində, əmək alətlərində, ev əşyalarında, incəsənətdə və s. saxlanmışdır. İnsan birliyinin maddi istehsalının və həyatının əyani qalıqları arxeoloji abidələr və ya maddi mədəniyyət abidələri adlanır. Beləliklə, arxeoloji abidələr yerüstü və yeraltı olmaqla iki qismə ayrılır. Sonuncular kifayət qədər çoxluq təşkil edir. Belə ki, nə vaxtsa insanlar tərəfindən itirilmiş və ya tərk edilmiş bir çox abidə və məskənlər indi torpağın altındadır.

Arxeoloji abidələrin, məsələn, yaşayış məskənlərinin, kurqanların və ya onların qalıqlarının əsasında arxeoloji dövrü, etnosun mədəniyyətinin formalaşmasının mərhələlərini müəyyən etmək olar. Məsələn, arxeoloji qazıntılar

zamanı əldə edilmiş materiallar insanların tarixin müəyyən mərhələlərində təsərrüfat həyatı, yaşayış tərzı, dini inanları, dünyagörüşü və s. haqqında məlumat verir. Bu abidələr tədqiq olunub olunmamasından asılı olmayaraq keçmiş haqqında informasiyanın daşıyıcısıdır. Hər iki halda tarixi abidələr olaraq onların dəyəri azalmır və zaman keçdikcə adi yaşayış məskənləri, dini abidələr, təsərrüfat və məişət əşyaları və s. xalqın tarixi, etnogenezi haqqında dəyərli mənbə olduğu üçün onun mədəni abidələrinə, milli-mənəvi dəyərinə çevrilir.

Arxeoloji irsə insanın yaşayışının bütün izləri, eyni zamanda tərk olunmuş yaşayış məskənləri, tikililər (yeraltı və sualtı) daxildir. Yaşayış məskənlərinin öyrənilməsi cəmiyyətin və mədəniyyətin inkişafı haqqında məlumat verir. Bütün bunlar arxeoloji qazıntılar zamanı əldə olunmuş əşyaların, istehkamların tədqiqi yolu ilə müəyyən edilir. Tarixin müəyyən dövrlərində müxtəlif səbəblərdən etnosun tarixi yaddaşının şahidi olan yerin altında və yerin üstündə yerləşən mədəniyyət abidələri dağıntılara məruz qalır. Onların bərpa olunması və xalqın mədəniyyəti ilə bağlılığının ortaya çıxarılması məhz arxeologiyanın vəzifəsidir. Eyni zamanda xalqın etnik dəyərlərinin formalaşmasının tarixinin aşkar edilməsi də arxeoloji irsin tədqiqi nəticəsində mümkündür. Lev Qumilyov “Etnogenez və yerin biosferi” adlı əsərində yazır: “Transformasiya, miqrasiya və ya qonşular tərəfindən hücum nəticəsində etnos məhv olduqda onun yerində qədim xalqın xarakterindən, deməli onun yaşadığı dövrün təbii şəraitindən xəbər verən həmin dövrün adibəsi – arxeoloji mədəniyyət qalır” [5, 74]. Lakin dağıntılara məruz qalmış maddi və mənəvi mədəniyyət nümunələrinin yalnız çox az bir hissəsi müasir dövrdə gəlib çatmışdır. Buna görə də həmin mədəniyyətin qalıqlarının bərpası və onlar haqqında fikir yürüdülməsi arxeoloqun arxeoloji qazıntılar zamanı əldə olunmuş nümunələrə yanaşmasından asılıdır. L. Qumilyov daha sonra bu barədə yazır: “Maddi mədəniyyət abidələri xalqların intibah və tənəzzül dövrlərini aydın şəkildə göstərir. Torpaqda olan əşyalar və ya qədim məzarlar tədqiqatçıda yanlış təsəvvür yaratmağa və ya faktları təhrif etməyə çalışmırlar. Lakin əşyalar arxeoloqun təxəyyülünə geniş meydan verərək susurlar. Müasirlərimiz də fantaziyalar etməkdən heç də çəkinmirlər. Hərçənd ki, onların düşüncə tərzı orta əsrlərdə olduğundan xeyli fərqlənsə də, onun gerçəkliyə daha yaxın olmasına heç bir əminlik yoxdur. XX əsrdə rastlaşdığımız arxeoloji qazıntıların qüdrətinə kor-koranə inam Misir, Babil, Hindistan, hətta dağlıq Altaydakı qazıntılar zamanı əldə olunmuş uğurlu tapıntılardan doğur. Bunların sayəsində qədim tarixin unudulmaz səhifələrini açmaq və araşdırmaq mümkün oldu. Lakin bunlar istisnalar idi və əksər hallarda arxeoloq qızmar çöllərin quru tozanaqlarında tapdığı saxsı qırıqları, talan edilmiş məzarlıqlardakı sümükləri və hündürlüyü bir kərpic qədər olan divar qalıqları ilə kifayətlən-

məli olur. Onu da yadda saxlamaq lazımdır ki, tapıntılar itirilənlərin həddən artıq cüzi bir hissəsidir” [5, 23].

Maddi-mədəniyyət qalıqlarının təhlili, ayrı-ayrı arxeoloji dövrlərdə Azərbaycan xalqının dini dünyagörüşünün formalaşması haqqında təsəvvür yaratmağa imkan verir. Dini ideologiya baxımından Azərbaycan üç xronoloji dövr keçmişdir. Bunlardan birincisi ibtidai dini təsəvvürlər sisteminin mövcud olduğu dövrüdür. Bu mərhələ dövlətin yaranmasınadək davam etmişdir. Dövlət yarandıqdan sonrakı dövrdə ölkədə dini baxımdan iki istiqamət – atəşpərəstlik və astral təsəvvürlər müşahidə olunur. Eramızın IV əsrinin əvvəllərində isə ölkədə xristianlıq dövlət dini elan olunur. Xilafətin Azərbaycana işğalından sonra – VIII-IX əsrlərdən əhali islamlaşmaya məruz qalır [4, 153]. İslamın Azərbaycanda yayılmasından sonra azərbaycanlıların əsasən bu dinə mənsub olmasına baxmayaraq islamaqədərki hər hansı bir dini abidə - istər atəşpərəstlik, istərsə də xristianlıqla əlaqədar abidələr xalqın milli-mənəvi dəyərləri sistemində mühüm yer tutur. Sözsüz ki, bunun səbəbi azərbaycanlıların milli-mənəvi dəyərlərinin, etnik mədəniyyətinin formalaşmasında həmin dini inanların mühüm rol oynamasındadır. İslamaqədərki dini abidələr xalqın tarixinin, arxitekturasının, dünyagörüşünün yaddaşındadır. Hansı dinə aid olmasından asılı olmayaraq həmin abidələr onların yaradıcıları olan insanlar üçün dəyərlidir.

Azərbaycan ərazisində yaşayan əhəlinin dini dünyagörüşünün formalaşmasının mərhələlərini eyni zamanda qədirlərin arxeoloji tədqiqatı da müəyyən edir. Arxeoloji tədqiqatlar IX-XIII əsrin əvvəllərində Azərbaycanda qəbir abidələrinin əvvəlki dövrlərə nisbətən müxtəlifliyinin daha da azaldığını, ölkədə islam dininin dövlətin ideologiyası olduğundan sonrakı dövrdə büt-pərəst dəfn adətlərinin, demək olar ki, tamamilə aradan çıxdığı, xristian dəfn qaydalarının isə xeyli məhdudlaşdığı sübut olunur. Tədricən qəbirlərə avadanlıq qoymaq da dəbdən düşür. Qazıntılar zamanı tək-tək də olsa bükülü vəziyyətdə dəfn olunmuş büt-pərəst qəbirlərinə, az miqdarda arxası üstə dəfn olunmuş xristian qəbirlərinə və sağ böyrü üstə uzanmış, üzü qibləyə dəfn olunmuş çoxsaylı müsəlman qəbirlərinə təsadüf olunur. Sonuncu dəfn adəti daha geniş yayılmışdır. Burada azərbaycanlıların dəfn adətlərində baş verən dəyişikliklər aydın izlənilir. Sözsüz ki, bu dəyişikliklərin tədqiq olunmasında arxeoloji tədqiqatla yanaşı etnoqrafik tədqiqat da mühüm rol oynayır. Arxeoloji qazıntılar zamanı tapılmış məzarlıqların tədqiqi əsasında müəyyən dövrdə etnosun adət-ənənələri, dini inanları, dünyagörüşü haqqında məlumat əldə etmək olar. Məsələn, müsəlman əhəli öz ölümlərini əsasən sadə torpaq qəbirlərdə dəfn edirdilər, bəzən qəbrin üstünü bişmiş və ya çiy kərpiclə örtürdülər. Daş və ya kərpiclə hörülmüş sərdabələrdə, az hallarda isə ayaqlı ağac tabutlarda dəfnlərə təsadüf olunur. Sadə torpaq qəbirlər Qəbələ, Beyləqan və başqa yerlərdə aşkar olunmuşdur. Sərdabədə dəfn edilmiş qəbirlərə Beyləqan, Qala

və Xaraba-Gilanda təsadüf edilir. Sərdabələr, bəzən ailə üzvlərinin dəfn olunması üçün nəzərdə tutulurdu. Daşların üzərindəki epitafiyada mərhumun adı, dəfn olunduğu tarix göstərilir, müqəddəs ayə və hədislərdən nümunələr verilir. Həmin yazılarda insanlara vahid Allahın adıyla insanpərvərlik, xeyirxahlıq, ədalət, rəhm, bir-birilərinə rəğbət və inam hissələri aşılardı. Daşlarda həkk olunmuş təsvirlərdə mərhumun peşə və sənətini əks etdirən lövhələr göstərilmişdir. Həmin yazı və təsvirlər əsasında mütəxəssislər nəinki dəfn olunmuş adam haqqında, hətta dövrün nəqqaş, xəttat, rəssam, heykəltəraş və başqa bədii daşyonma ustalarının fəaliyyəti haqqında zəngin və dəqiq məlumat toplaya bilirlər [3, 199].

Qeyd etmək lazımdır ki, hansı dini dünyagörüşünə aid olmasına baxmayaraq həmin məzarlar azərbaycanlıların tarixinin, bu ərazinin qədim sakini olmasının, mədəniyyətinin şahidi olduğu üçün onun milli-mənəvi dəyərləri sisteminə daxildir.

Azərbaycan ərazisində tapılmış və müxtəlif dövrlərə aid arxeoloji tapıntılar xalqın təsərrüfat həyatı, incəsənəti haqqında da məlumat verir. Məsələn, tunc dövrünə aid qabların üzərindəki təsvirlər qədim insanların dini görüşləri və təsərrüfat həyatı ilə bağlıdır. Qızılvəng, Şahtaxlı, II Gültəpə, Nəhəcir boyalı qabları üzərindəki təsvirlər qədim maldarlıq və ovçuluqla əlaqədar icra edilən dini ayinlərə həsr olunmuşdur [4, 53].

Arxeoloji qazıntılar nəticəsində əldə edilmiş materiallar eyni zamanda xalqın etnogenezi, etnosun ilkin yaşayış məskəni, yayılma arealı haqqında məlumat verən mühüm mənbədir. Arxeoloji materialların hərtərəfli təhlili daha bir mühüm nəticəyə gəlməyə imkan verir: Azərbaycan xalqı məhz bu ərazidə meydana gəlmiş, tarixin bütün dövrlərində öz ölkəsində yaşamış, antropoloji xüsusiyyətləri, adət və ənənələri və dili etibarilə burada formalaşmışdır [4,153]. “Daş dövrünün ilk mərhələsini təşkil edən Quruçay mədəniyyəti materiallarının təhlili, dünyanın ən zəngin insan düşərgələrindən olan Azıx, Tağlar və Damçılı mağaralarının, həmçinin bir çox açıq Paleolit düşərgələrinin xronoloji cəhətdən izlənməsi, bunlardan əldə edilmiş zəngin maddi-mədəniyyət qalıqlarının elmi cəhətdən araşdırılması nəinki Azərbaycanda, eləcə də bütün Qafqazda ibtidai insanların bioloji təkamül prosesini, onların həyat tərzini izləməyə imkan vermişdir [4,151]. Azərbaycan ərazisində Daş dövrünün bütün mərhələlərinə aid, o cümlədən, Paleolit, Mezolit, Neolit və Eneolit dövrlərinə aid abidələrin olması bu ərazidə ilkin oturaq əkinçi və maldar tayfalarının qanunauyğun şəkildə formalaşmasını təmin edən şəraitin olmasını sübut edir. Aparılmış arxeoloji tədqiqatlar Azərbaycan şəhərlərinin yaranması prosesini üç xronoloji dövrə bölməyə imkan verir: 1. Antik şəhərlər (Qəbələ, Şamaxı, Naxçıvan, Dərbənd); 2. İlk orta əsr şəhərləri (Bərdə, Beyləqan, Xunan, Şabran və b.); 3. İnkişaf etmiş orta əsr şəhərləri (Gəncə, Bakı və b.) [4, 152].

Hər bir insanın şüurunda “bu bizim mədəniyyətimizdir”, “bu bizim tariximizdir”, “bunu bizim əcdadlarımız yaradıb” fikri formalaşdığından tarixi keçmişdə adi yaşayış məskəni, məişət və təsərrüfat əşyaları müasir dövrdə onun üçün dəyərlidir. Sözsüz ki, tarixin müəyyən bir dövründə insanlar yaşayış məntəqələrini salarkən, evləri və qalaları tikərkən, geyim və bəzək əşyalarını, mətbəxini və s. yaradarkən onun nə vaxtsa mədəni irsinə, eləcə də milli-mənəvi dəyərlərinə çevriləcəyi haqqında təsəvvür də etmirdi.

Hər bir xalqın milli sərvəti olan maddi-mədəniyyət abidələri eyni zamanda həmin xalqın tarixini və mədəniyyətini öyrənmək üçün əvəzsiz mənbədir. Yadelli işğalçıların ardı-arası kəsilməyən hücumları, ölkədə baş vermiş iqtisadi, siyasi və dini-ideoloji dəyişikliklər nəticəsində Azərbaycanın tarix və mədəniyyət abidələri ciddi dağıntılara məruz qalmışdır. Bütün bunlara baxmayaraq, torpaq öz qoynunda tarix üçün son dərəcə qiymətli olan maddi abidələr saxlamışdır. Dağıntıya məruz qalmış tarix və mədəniyyət abidələrinin tədqiqi arxeoloqların qarşısında duran əsas vəzifələrdən biridir.

Arxeoloji irsin qorunması haqqında Avropa Konvensiyasında arxeoloji irsin qorunmasının müasir dövrün vacib problemlərindən biri olduğu göstərilir: “Arxeoloji irsin qorunması üçün təkcə bilavasitə maraqlı dövlətlərin deyil, həm də bütün Avropa ölkələrinin məsuliyyət daşımaları olduğunu, həmçinin məqsədin arxeoloji irsə ziyan vurulması riskini azaltmaq və ekspertlər mübadiləsinin həvəsləndirilməsi və təcrübənin müqayisəsi yolu ilə onun qorunmasına kömək göstərmək olduğunu vurğulayaraq,... 1) Bu (yenidən baxılmış) Konvensiyanın məqsədi arxeoloji irsin Avropa kollektiv yaddaşının mənbəyi, tarixi və elmi araşdırmalar aləti kimi qorunmasını təmin etməkdən ibarətdir” [2, 167-168]. Bu problem tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda aşağıdakı kimi öz əksini tapmışdır: “Müharibə, fəvqəladə vəziyyət və silahlı münaqişə zamanı abidələrin qorunması döyüş təhlükəsi olan ərazilərdən və döyüş zonalarından daşınar abidələrin köçürülməsini müvafiq icra hakimiyyəti orqanı həyata keçirir. Fəvqəladə hallarla əlaqədar olaraq daşınar abidələr onların məhv edilməsi, oğurlanması və ya korlanması təhlükəsi qarşısında qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada müvəqqəti olaraq təhlükəsiz rayonlara köçürülə bilər. Dövlət işğalçı tərəfindən qənimət kimi ələ keçirilmiş abidələr haqqında beynəlxalq təşkilatlar qarşısında məsələ qaldırır və onların qaytarılması və bərpası üçün tədbirlər görür. Abidələr hərbi məqsədlər üçün istifadə edilə bilməz. Müstəsna hallarda qoruqların ərazisi və yerli əhəmiyyətli memarlıq abidələri Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının rəyi nəzərə alınmaqla, müvafiq icra hakimiyyəti orqanının razılığı əsasında qanunvericiliyə uyğun olaraq hərbi hissələrin təsərrüfat və mədəni məqsədləri üçün istifadəsinə verilə bilər” [2, 122].

Arxeoloji abidələr eyni zamanda böyük elmi əhəmiyyətə malikdir. Onlar insan cəmiyyətinin tarixinin ilkin mərhələlərini dərk etmək üçün əsas və vacib mənbələrdir. Arxeoloji abidələrin düzgün tədqiqi keçmiş addım-addım izləməyə və dərk etməyə imkan verir. Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit olunmuşdur. Abidələrin bərpası və qorunması məsələləri Azərbaycan Respublikasının “Mədəniyyət haqqında” və “Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında” qanunları ilə tənzimlənir. Abidələrin qorunması, bərpa və qazıntı işləri YUNESCO-nun Ümumdünya mədəni və təbii irsin qorunması haqqında Konvensiyası, Arxeoloji irsin qorunması haqqında Avropa Konvensiyası, Tarixi ansamblların qorunub saxlanması və müasir rolu haqqında tövsiyənin və digər beynəlxalq sənədlərin tələblərinə uyğun aparılır [2, 397].

Beynəlxalq səviyyədə arxeoloji irsin qorunması haqqında konvensiyalara baxmayaraq Azərbaycanın Ermənistan tərəfindən işğal altında olan ərazilərindəki arxeoloji irs məhv edilmişdir.

Bəşəriyyətin tarixi ilə tanışlıq onun yaratdığı bütün mədəniyyətlərlə tanışlığı tələb edir. Bu tezisdən irəli gələrək qeyd etmək lazımdır ki, hər bir xalqın mədəniyyəti bəşəri mədəniyyətin tərkib hissəsidir. Beləliklə, arxeoloji irsin qorunub saxlanması, maddi arxeoloji qalıqların öyrənilməsi dövlətin əsas vəzifələrindən biri olmaqla yanaşı, beynəlxalq ictimaiyyətin də maraq dairəsində olmalıdır.

Müasir dövrdə mədəni irsin qorunması mühüm sosial məsələdir. Bunu həyata keçirmək üçün elmi araşdırmaların aparılması və dövlətin bu sahədə lazımi tədbirlər həyata keçirməsi vacibdir. Dövlətin həyata keçirdiyi tədbirlərə ilk növbədə mədəni irsin qorunması haqqında qanunlar və əsasən də, müxtəlif vasitələrlə hər bir insanın tarixi, mədəni və mənəvi irsə hörmətlə yanaşması, ona qayğı göstərməsi, tarix və mədəniyyət abidələrini qoruması üçün təbliğat işləri aparılmalıdır. Burada muzeylərin, qoruqların, təhsil müəssisələrinin, mətbuatın üzərinə böyük öhdəliklər qoyulmalıdır.

Məlumdur ki, Azərbaycan ərazisində aparılmış arxeoloji tədqiqatlar nəticəsində külli miqdarda maddi mədəniyyət abidələri aşkar edilmişdir. Arxeoloji irsin qorunmasında Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası “Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu”nun böyük xidmətləri var.

Arxeoloji irsin özünəməxsusluğu bir sıra amillərlə şərtlənir. İlk növbədə onu qeyd etmək lazımdır ki, arxeoloji abidələrin və əşyaların daha çox məhv olma təhlükəsi var. Digər tərəfdən, onların böyük hissəsi hələ də elmə məlum deyil.

Beləliklə, bəşəriyyət tarixi haqqında biliklərin əldə edilməsində arxeoloji irsin öyrənilməsinin, qorunmasının böyük əhəmiyyəti vardır.

Təhsil, elm mədəniyyət məsələləri üzrə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş konfransının 1956-cı il noyabrın 5-dən dekabrın 5-dək Nyu Dehli şəhə-

rində keçirilən onuncu sessiyasında “Arxeoloji qazıntıların beynəlxalq nizamlama prinsiplərini müəyyən edən tövsiyyə”də arxeoloji irsinin bəşəri əhəmiyyətə malik olması fikri irəli sürülmüşdür. Həmin sənəddə deyilir: “Əhəlinin özünün qədim abidələrə və əsərlərə hörmət və sədaqətinin onların qorunub saxlanmasının ən yaxşı təminatı olduğunu və bu cür hissələrin inkişafının ən təsirli vasitələrindən birinin üzv-dövlətlərinin elm və beynəlxalq münasibətləri inkişaf etdirmək səylərinə əsaslanan tədbirlərin olduğunu etiraf edərək, qədim bədii əsərlərin seyr edilməsinin və onlarla tanışlığın oyatdığı hissələrin xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşmanın möhkəmləndirilməsinə əhəmiyyətli kömək edə biləcəyinə və bununla bağlı bu əsərlərdən yuxarıda göstərilən məqsədlərlə hər vasitə ilə istifadə olunmasında beynəlxalq əməkdaşlığın bərqərar edilməsinə zərurətin yarandığına əmin olaraq, arxeoloji kəşflər ərazisində olduqları dövlətlər üçün daha böyük əhəmiyyətə malik olsalar da, bununla belə, onların bütövlükdə bütün bəşəriyyəti zənginləşdirdiyini hesab edərək, bəşəriyyətin tarixi ilə tanışlığın onun yaratdığı bütün mədəniyyətlərlə tanış olmağı tələb etdiyini və buna görə də beynəlxalq ictimaiyyətin bütün maddi arxeoloji qalıqların öyrənilməsində və lazım olduqda, qorunub saxlanmasında maraqlı olduğunu hesab” edir [2, 12].

Qədim tarixi olan Azərbaycanın mədəni irsinin qorunması üçün irimiqyaslı proqramların sayının artması, təbiət riskləri, gizli və ya qeyri-elmi qazıntı işləri nəticəsində ziyan vurula biləcək ciddi təhlükənin qarşısının alınması üçün dövlət tərəfindən bir sıra ciddi tədbirlər görülür. Lakin bu tədbirlərin effektiv olması üçün eyni zamanda əhali arasında da milli-mənəvi dəyərlərə, mədəni irsə hörmətlə yanaşılması, bu problemləri ictimaiyyətin lazımcasına dərk etməsi üçün maarifləndirmə işləri aparılmalıdır. Azərbaycan xalqının tarixinə, adət-ənənələrinə əsaslanan varisliyi onun milli-mənəvi dəyərləri olan arxeoloji irsinə yüksək dəyər verməsini əsaslandırır. Beləliklə, tarixi-mədəni irs cəmiyyətin inkişaf mərhələlərini özündə əks etdirən və cəmiyyət tərəfindən milli-mənəvi irs kimi dərk olunan tarix və mədəni obyektləridir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu beynəlxalq konvensiyalar. http://files.preslib.az/projects/azereco/az/eco_m4_7.pdf
2. Azərbaycan Respublikasının “Mədəniyyət və Turizm qanunvericiliyi toplusu”. İki cildə. I cild. Bakı, Avrasiya Press, 2011, 522 s.
3. Azərbaycan arxeologiyası. Altı cildə, VI cild. Bakı, Şərq-Qərb, 2008, 632 s.
4. Göyüşov R. Azərbaycan arxeologiyası. Bakı, İşıq, 1985, 186 s.
5. Qumilyov L. Etnogenez və yerin biosferi. Bakı, Nurlan, 2005, 552 s.

*Summary***Archrological heritage in the sistem of national and spiritual values****Shahla Nuruzadeh**

Baku Slavic University, Azerbaijan.

The article deals with the role of national and moral values of the people in the system of the archaeological heritage, the importance of their protection for people, especially the importance for the state in modern times. The artifacts found during archaeological excavations also included in the system of national and moral values of the people. After a certain period some monument or object which created by people are included their national and moral values system. Here plays the people's attitude have an important role in their history and culture. As time passes, everything created by people is importance for him and becomes a source of information about his history. Thus, the archaeological monuments represent past activities of facilities and are indicator stages of historical development of ethnos. All archaeological evidence (settlements, graves, religious monuments, material, culture and farm patterns, irrigation systems, etc.) have been more or less linked to the activities of people in the past. Traces of past farm activity and life of human society are kept on ancient settlements, tools, household items, art, and etc. The archaeological discoveries from different areas which providing information about the economic life of the people and art are found in Azerbaijan. Materials of result of archaeological excavations also important resource providing information about ethnology nation, ethnicity initial settlement, area of distribution.

Key Words: national and moral values, archaeological heritage, archeological monuments. cultural heritage, ethnographic research.

Резюме

Археологическое наследие в системе национально-духовных ценностей

Шахла Нурузаде

Бакинский Славянский Университет, Азербайджан.

В статье нашли отражение место которое занимает археологическое наследие в системе национально-духовных ценностей и значение его в современный период для людей и особенно для государства. Образцы национально-духовной культуры, которые были найдены во время археологических раскопок также входят в систему национально-духовных ценностей. Созданные человеком памятники или вещи через определенный период времени входят в систему национально-духовных ценностей. Здесь большую роль играет отношение людей к своей истории и культуре. С течением времени все созданное человеком становится ценным для него, превращается в носителя информации о его истории. Таким образом, археологическое достояние отображает объекты прошлой деятельности человека и является показателем этапов исторического развития этноса. Все археологические памятники (населенные пункты, могилы, религиозные памятники, материальная культура и хозяйственные образцы, оросительные системы и т.д.) были связаны тем или иным образом с деятельностью человека в прошлом. Следы хозяйственной деятельности и жизни человеческого сообщества сохранились в древних населенных пунктах, орудиях труда и в домашних вещах и культуре и т.д. Найденные на территории Азербайджана археологические находки, относящиеся к разным периодам, дают нам информацию о хозяйственной деятельности и искусстве народа. Материалы, приобретенные во время археологических раскопок, являются источником дающим информацию об этногенезе, первом населенном пункте и ареале распространения этноса. Преимущество опирающаяся на историю азербайджанского народа, его обычаи и традиции, обосновывает высокую оценку археологического наследия имеющего национально-духовную значимость.

Ключевые слова: национально-духовные ценности, археологическое наследие, археологические памятники, культурное наследие, этнографическое исследование.